

УДК 336.71

О. П. Заруцька, доктор економічних наук,
завідувач кафедри грошового обігу
та банківської справи
Університету митної справи та фінансів
С. В. Згонік, віце-президент Асоціації
“Дніпровський Банківський Союз”,
адвокат Юридичної компанії “Лексел”
В. В. Косюга, президент Асоціації
“Дніпровський Банківський Союз”,
директор Державного фонду сприяння
молодіжному житловому будівництву
Кабінету Міністрів України

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ ТА ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ЇЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Представлено результати аналізу розподілу банків України на однорідні групи та характеристики фінансового стану кожної групи з використанням нейронної мережевої моделі кластеризації – самоорганізаційних карт Кохонена. Запропоновані методи дають змогу забезпечити ранню діагностику загроз втрати фінансової стабільності банків, вдосконалювати систему оцінних показників контролю за діяльністю банків.

Ключові слова: фінансова стійкість банків; якісні зміни банківського ринку; кластерний аналіз; нейронні мережі; структурно-функціональні групи банків.

The article presents the results of the analysis of the distribution of banks into homogeneous groups the characteristics of the financial condition of each group using neural network model, Kohonen self-organizing maps. Suggested approaches can provide the early diagnostics of threats of banks' financial stability loss, improve the system of the evaluating control indexes of the banks activities. Financial indicators of a certain bank obtain a new qualitative assessment, taking into account his place in a variable system of banking system indicators. The author investigated the structural and functional characteristics of the liquidated banks and qualitative changes in the banking market over the last three years. Large banks, mostly subsidiaries of foreign shareholders that attracted current resources individuals place assets in government securities. Credit operations of banks reduced. There are signs of excess liquidity, refocus resources on demand deposits, transactions, from credit short-term, focused on fee income. The number of banks that have increased highly liquid assets, is growing. There is a redistribution of assets in favor of the largest banks.

Key words: financial stability of banks; qualitative changes in the banking market; cluster analysis; neural networks; structural and functional groups of banks.

© О. П. Заруцька, С. В. Згонік, В. В. Косюга, 2017

Постановка проблеми. Станом на 1 жовтня 2017 р. в Україні залишилося 88 банків із загальними активами 1281 млрд грн. За останні п'ять років система скоротилася на 96 банків, тобто більш ніж удвічі. Структура системи значно змінилася за останні роки: частка активів державних банків зросла з 16 до 55 %. Кількість банків з іноземним капіталом складає 38 % від усіх банків системи, в тому числі 17 % усіх вітчизняних банків повністю належать іноземним акціонерам. Фактичне скорочення активів системи приховано зміною курсу національної валюти та перерахунком еквіваленту залишків рахунків у іноземних валютах. Нині активи банків в іноземній валюті мають високу питому вагу і сягають 39 %, зобов'язання – 54 % від сукупних зобов'язань.

Фінансова стійкість банківської системи впливає на структурну збалансованість усієї економіки, оскільки саме банки є індикаторами нестабільності та глобальних структурно-функціональних змін. Виходячи із відкритості природи, специфіки функцій, банки відповідальні за забезпечення ліквідності та певною мірою розподіл ризиків у фінансово-економічних системах.

Дослідити перетворення банківської системи за останні роки доцільно за допомогою структурно-функціонального аналізу, розподіливши ринок банківських послуг між однорідними групами банків із близькими структурними характеристиками активів і пасивів, доходів і витрат, переліком пріоритетних операцій та особливостей клієнтської бази. Метод структурно-функціонального аналізу груп банків (далі – СФГБ-метод)¹ із використанням інструментарію самоорганізаційних карт Кохонена детально розглядається в [1, 2].

Важливою перевагою СФГБ-методу є можливість урахування значної кількості структурних індикаторів для формування однорідних груп банків і відсутність суб'єктивних чинників. Оприлюднена квартална звітність банків дає змогу вирахувати частку основних складників активів, пасивів, доходів і витрат для кожного з банків та поєднати значення 23 структурних індикаторів у великій базі даних. Далі за допомогою методики нейронних мереж формуються однорідні кластери банків, які близькі за усіма значеннями структурних індикаторів. Групи відображуються на карті Кохонена як відокремлені географічні об'єкти. Близьке розташування груп на карті засвідчує наявність спільних рис, і навпаки, групи з найбільшою відстанню мають значні відмінності за великою кількістю ознак. Отже, на формування груп впливає лише значення усіх структурних індикаторів, що враховуються одночасно.

Дослідження змін розміру та характеристики груп дає змогу оцінити стан загальної банківської системи, становище окремих груп та індивідуальні траєкторії банків. Особливої актуальності СФГБ-метод набуває в період значних змін, коли траєкторії багатьох банків стикаються у групах із критичними ознаками, а власне групи переміщуються на карті Кохонена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Структурно-функціональний аналіз фінансової стійкості банків ґрунтується на традиційних підходах до оцінки причин втрати ними платоспроможності та незабезпечення адекватного управління ризиками [3–5]. Стратегія регулювання банківської діяльності та нагляду на основі ризиків реалізована в сучасній нормативно-правовій базі [6–8], вона передбачає застосування

¹ *Примітка:* СФГБ-метод ще називають методом структурно-функціонального аналізу банківської системи.

економіко-математичного моделювання ризиків банків та інших фінансових установ. Використання інструментарію нейронних мереж, у тому числі карт Кохонена, відображено в працях вітчизняних та іноземних вчених [1; 9]. Водночас широкі можливості та нерозкритий потенціал цього методу під час виконання завдань виокремлення однорідних об'єктів для формалізації аналізу фінансової стійкості банківської системи та певних банків потребує подальшого розвитку.

Мета статті – дослідити якісні характеристики вітчизняної банківської системи, наслідки змін значного кількісного скорочення банків за останні роки та визначити структурно-функціональні групи зі стійким фінансовим станом. Динаміка скорочення гравців ринку позначилася на якісних характеристиках системи.

Виклад основного матеріалу. Для створення структурно-функціональних груп використано дані оприлюдненої квартальної звітності банків. Оцінку процесу скорочення ринку проведено шляхом групування останніх звітів банків для кожного кварталу. Статистичний огляд змін охоплює період з 01.01.2012 р. до 01.07.2017 р. – дати останньої оприлюдненої квартальної звітності.

На початку 2012 р. в Україні працювало 182 банки із сукупними активами 1122 млрд грн. Розподіл банків за структурно-функціональними групами наведено в першій частині табл. 1. Друга частина таблиці відображає становище банків на кінцеву дату дослідження. За п'ять з половиною років ліквідовано 96 банків, активи яких становили 36 % у системних активах. Четверть банків не змінили властивостей і залишились у своїх СФГБ. Перехід інших банків до нових груп обумовлено не тільки системними структурними перетвореннями, які проявились у збільшенні відповідних груп, але й змінами внутрішніх характеристик окремих банків.

Таблиця 1

Розподіл банків на СФГБ на 01.01.2012 р.
з подальшим перерозподілом на 01.07.2017 р.

СФГБ	Розподіл на 01.01.2012 р.		Залишилися в СФГБ		Ліквідовані		Інші	
	Кільк. банків	Активи, млн грн	Кільк. банків	Активи, млн грн	Кільк. банків	Активи, млн грн	Кільк. банків	Активи, млн грн
<i>центр</i>	36	417 269	11	66 996	20	141 243	5	209 031
<i>З/ф/с</i>	42	40 303	8	5580	26	28 688	8	6036
<i>А/ф</i>	16	291 572	3	4907	4	30 565	9	256 099
<i>З/м</i>	14	175 148	7	115 555	3	43 449	4	16 144
<i>А/цп</i>	12	104 839	6	7197	6	97 641	0	0
<i>А/в-З/п</i>	18	15 917	7	4401	8	3078	3	8438
<i>З/інш</i>	16	30 811	5	10 024	6	13 669	5	7118
<i>А/м</i>	11	11 062	0	0	6	5432	5	5630
<i>З/ю/с</i>	9	8881	0	0	9	8881	0	0
<i>пробл.</i>	8	26 279	0	0	8	26 279	0	0
Усього	182	1 122 082	47	214 659	96	398 926	39	508 496
Частка			25,82 %	19,13 %	52,75 %	35,55 %	21,43 %	45,32 %

Примітка: авторська розробка на основі [10].

Розподіл банків станом на 01.01.2012 р. був досить типовим для більшості карт Кохонена, побудованих від початку 2003 р. Центральну (далі – *центр.*) і найбільшу частину карти займали банки із середніми значеннями структурних індикаторів, без суттєвих відмінностей у структурі активів, пасивів, доходів і витрат. Також у центрі більшості карт перебувала група *З/ф/с* із підвищеними строковими зобов'язаннями фізичних осіб. До цієї групи традиційно входили малі банки, що й обумовлювало невелику частку в їхніх активах за найбільшою кількістю банків. Група *А/ф* складається з банків, які спеціалізуються на споживчому кредитуванні, банки групи *З/м* мають підвищену частку міжбанківських зобов'язань, зазвичай підтримку іноземних акціонерів через міжбанківські кредити. Група *А/цп* із значною часткою цінних паперів в активах має тенденцію до зростання впродовж досліджуваного періоду. Група *А/в-З/п* характеризується надлишковими високоліквідними активами та поточними зобов'язаннями, підвищеними операційними ризиками під час роботи з готівкою. Група *З/ини* має відмінності у структурі ресурсної бази, підвищену частку так званих “інших” зобов'язань, які не є коштами фізичних, юридичних осіб або міжбанківського ринку. Банки цієї групи – зазвичай невеликі кептивні банки. Група *А/м* також поєднує невеликі банки, які мають підвищену частку міжбанківських активів. У структурі зобов'язань банків групи *З/ю/с* переважають строкові кошти юридичних осіб, групи *З/ф/п* – поточні кошти фізичних осіб. Нарешті, група проблемних банків зі збитками та неякісними активами позначається як *пробл.*

Розглянемо спочатку міграцію банків із центральної групи, яка на початку періоду дослідження була найбільшою за розміром сукупних активів. У середині 2017 р. найбільшими стали групи *А/цп* та *З/ф/п*.

1. Міграція банків із центральної групи

Із 36 банків, що перебували в центральній частині на початку дослідження, 11 залишились у цій групі 2017 р. Перелік банків зі стійким становищем у центральній групі подано в табл. 2.

Таблиця 2

Банки із постійним розміщенням у центральній групі на 01.07.2017 р.

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн
1	Альфа-Банк	29 085 228
2	Південний	10 333 543
3	Кредит Дніпро	9 340 263
4	Мегабанк	4 855 802
5	Індустріалбанк	3 421 966
6	БМ Банк	3 370 603
7	Банк інвестицій та заощаджень	2 441 464
8	Таскомбанк	2 445 535
9	Львів	885 411
10	Акордбанк	464 719
11	Січ	351 469
	Усього	66 996 004

Примітка: авторська розробка на основі [10].

До центральної групи належать великі, середні і малі банки як з іноземним, так і з українським капіталом. Саме центральна група визначає сукупність фінансово збалансованих банків із позитивними прогнозами розвитку. До того ж слід уважно вивчати структуру власності банків, оскільки саме недостатня прозорість капіталу й спричинила виведення з ринку значної кількості банків.

У табл. 3 подано перелік ліквідованих банків, які входили до центральної групи на початку досліджуваного періоду, дата надання останньої квартальної звітності та групи, до якої входив банк напередодні ліквідації.

Таблиця 3

**Банки центральної групи станом на 01.01.2012 р.,
які ліквідовано до 01.07.2017 р.**

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн	Рік ліквідації, остання СФГБ
1	Фінанси та кредит	22 607 223	2014, вал/зб
2	БрокбізнесБанк	19 965 357	2014, вал/зб
3	Форум	12 120 969	2014, вал/зб
4	АктаБанк	4 382 835	2014, центр
5	Актив-Банк	3 521 900	2014, центр
6	Кредитпромбанк	12 760 835	2015, вал/зб
7	Український професійний банк	3 216 379	2015, вал/зб
8	Київська Русь	5 314 845	2015, центр
9	Златобанк	3 289 512	2015, центр
10	ВАВ Банк	9 438 931	2015, З/ф/с
11	Імексбанк	8 502 586	2015, З/ф/с
12	Експобанк	2 215 632	2015, З/ф/с
13	БГ Банк	1 818 734	2015, З/ф/с
14	Камбіо	2 200 698	2015, А/цп
15	Хрещатик	8 868 445	2016, центр
16	Укрінбанк	4 472 918	2016, центр
17	Всеукраїнський банк розвитку (ВБР)	1 686 195	2016, З/ф/п
18	Фінансова ініціатива	9 977 155	2017, З/іни
19	Фінбанк	2 213 098	2017, З/іни
20	Діамантбанк	2 668 541	2017, центр
	Усього	141 242 788	

Примітка: авторська розробка на основі [10].

Значна частина банків зосереджена в групі *вал/зб*, де завершилися траєкторії окремих ліквідованих банків і таких діючих банків: Райффайзен Банк Аваль, Альфа-Банк, Правекс-Банк, Міський Комерційний Банк, БМ Банк, Енергобанк та інших. Також багато банків тимчасово перебуває у групі з прибутком від операцій з валютою *вал/пр*: зміни курсу валюти призвели до тимчасового переходу траєкторій банків до відповідних СФГБ. Високі доходи від операцій із валютою в цей період мали Златобанк, АктаБанк, Діві Банк, Надра, Банк Юнісон та інші.

Розподіл банків у II кв. 2014 р. на ринку і на карті визначався їхньою реакцією на стрибок курсу національної валюти (з 8 до 11 дол. США). Серед ліквідованих у цей період банків різних груп висока частка тих, що належали до групи *вал/зб* або мали адресу у Криму чи Донецьку.

У наступному III кв. кількість банків у групах, сформованих за ознакою результатів від операцій з валютою, дещо скоротилася і розпочалося зростання групи *З/ф/н* із великою часткою поточних коштів у зобов'язаннях. На рис. 2 наведено загальний вигляд карти Кохонена на 01.07.2014 р.

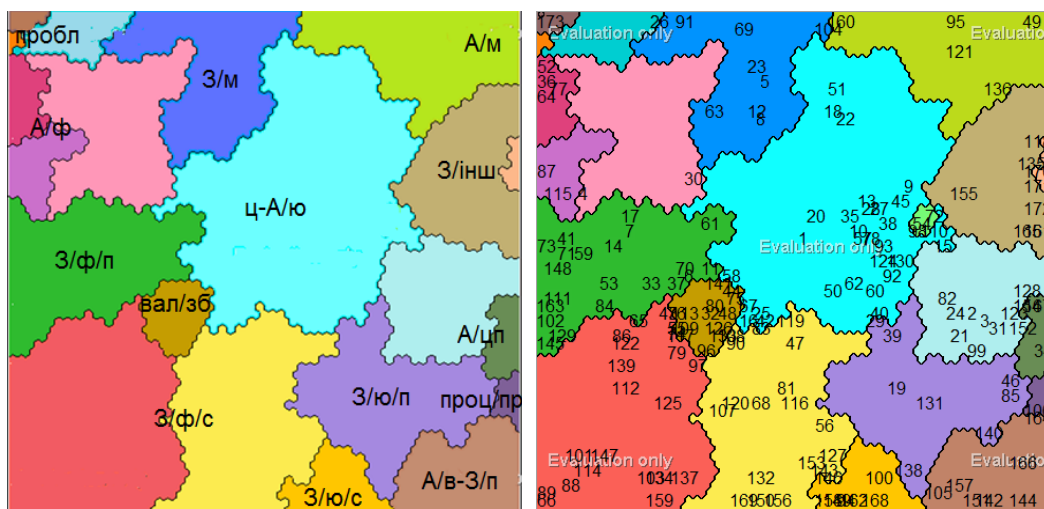

Рис. 2. Розміщення банків на карті Кохонена станом на 01.07.2014 р.:
СФГБ і банки за поточним розподілом

Примітка: авторська розробка на основі [10].

До групи *З/ф/н* у цей період перейшли окремі великі банки з іноземними акціонерами, які раніше мали велику підтримку материнських банків і належали до групи *З/м*: Укрсоцбанк, УкрСиббанк, ОTR Банк, ПрокредитБанк, БТА Банк, Райффайзен Банк Аваль, Альфа-Банк, Правекс-банк, Кредобанк та ін. Навіть у 2017 р. деякі банки залишаються у групі *З/ф/н*: УкрСиббанк, ОTR Банк, Райффайзен Банк Аваль, Кредобанк. Зростання групи *З/ф/н* у III кв. 2014 р. характеризує рух коштів клієнтів від ліквідованих банків до великих (котрі зазвичай мають іноземних акціонерів), розміщуючи ці кошти на поточних рахунках. У табл. 4 наведено перелік банків центральної групи, які перейшли до групи *З/ф/н*.

**Банки центральної групи станом на 01.01.2012 р.,
які перейшли до групи З/ф/п на 01.07.2017 р.**

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн
1	Креді Агріколь Банк	8 165 699
2	Восток	402 392
	Усього	8 568 091

Примітка: авторська розробка на основі [10].

Слід підкреслити, що перша якісна зміна системи проявилась у 2014 р. через суттєве збільшення кількості банків групи *З/ф/п*, ресурсна база яких має підвищену частку поточних коштів фізичних осіб. До цієї групи перейшли деякі великі банки. Максимальне значення (52 банки зі 130) досяглося на 01.10.2015 р., після чого група скоротилась, але продовжує включати великі банки. Із середини 2015 р. спостерігаються ознаки надлишкової ліквідності банків, переорієнтації ресурсів на кошти до запитання, операцій – від кредитних до короткострокових, спрямованих на комісійні доходи. Кількість банків, які мають підвищені високоліквідні активи, зростає. Для банків, що спеціалізуються на операціях із готівкою, підвищуються операційні ризики та ймовірність порушення законодавства з фінансового моніторингу.

Починаючи з 2015 р., зростає група *А/цп* з підвищеною часткою цінних паперів в активах. Державні та деякі великі банки з іноземними акціонерами, що залучили поточні ресурси фізичних осіб, розміщують активи у державні цінні папери. Кредитні операції банків скоротилися. Нині значна кількість позичальників має підвищене кредитне навантаження або недостатню платоспроможність і обмежена надто високими кредитними ставками. За умов високих кредитних ризиків навіть низький попит на дорогі кредити не спонукає банки до їх здешевлення. Більшість банків мають накопичені проблемні кредити та обслуговують непрацюючі активи.

У табл. 5 наведено перелік банків центральної групи, які перейшли до групи *А/цп*, зокрема, найбільший – ПриватБанк, який після націоналізації має стійке становище в даній групі, як і більшість державних банків.

**Банки центральної групи станом на 01.01.2012 р.,
які перейшли до групи А/цп на 01.07.2017 р.**

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн
1	ПриватБанк	164 562 828
2	ПУМБ	31 612 360
3	Кредобанк	4 287 371
	Усього	200 462 559

Примітка: авторська розробка на основі [10].

2. Міграція банків із групи З/ф/с

Група З/ф/с із підвищеними строковими зобов'язаннями фізичних осіб на початку 2012 р. була найбільшою за кількістю банків, але не за розміром активів. Із 42 банків 26 ліквідовано, 8 залишились у цій групі, 5 перейшло до групи З/ф/п із підвищеною часткою поточних зобов'язань фізичних осіб. 2 банки перейшли до групи А/в-З/п із підвищеними високоліквідними активами та поточними зобов'язаннями, 1 – до центральної групи. Перелік банків зі стійким розміщенням у групі З/ф/с подано в табл. 6.

Таблиця 6

Банки із постійним розміщенням у групі З/ф/с на 01.07.2017 р.

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн
1	Аркада	1 987 898
2	Богуслав	733 631
3	Айбокс Банк	634 516
4	Асвіо Банк	524 504
5	Полікомбанк	481 207
6	Європромбанк	539 531
7	Регіон-Банк	441 876
8	Земельний Капітал	236 458
	Усього	5 579 620

Примітка: авторська розробка на основі [10].

Банки, що постійно перебувають у групі З/ф/с, зазвичай малі за розміром активів і капіталу. Ресурсна база цих банків є найдорожчою, а діяльність недостатньо ефективною. Ці банки мають підвищені ризики незабезпечення необхідної капіталізації для ведення діяльності.

У табл. 7 наведено перелік ліквідованих банків, які належали до групи З/ф/с у 2012 р. Більшість цих банків ліквідовано в перші два роки так званого “очищення” банківської системи і перебувала у групі З/ф/с аж до часу ліквідації. Причиною виведення більшості банків із ринку стала непрозора структура власності або розміщення банків на території окупованого Донецька та анексованого Криму, тобто чинники, які не можна врахувати під час побудови СФГБ.

Група із 5 банків, які перейшли від СФГБ З/ф/с до З/ф/п, відображено в табл. 8. У середині 2017 р. група З/ф/п стала однією із найбільших у зв'язку із системним скороченням обсягів строкових вкладів і заміщенням їх поточними коштами. На відміну від малих банків групи З/ф/с, група З/ф/п включає банки з різним розміром активів та відносно стійким фінансовим становищем.

**Банки групи З/ф/с станом на 01.01.2012 р.,
які ліквідовано до 01.07.2017 р.**

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн	Рік ліквідації, остання СФГБ
1	Автокразбанк (АКБ Банк)	1 244 649	2014, З/ф/с
2	Золоті Ворота	1 513 391	2014, З/ф/с
3	Промекономбанк	559 842	2014, З/ф/с
4	Фінростбанк	880 107	2014, З/ф/с
5	Старокиївський Банк	656 047	2014, З/ф/с
6	Український фінансовий світ (УФС Банк)	1 204 603	2014, З/ф/с
7	Укркомунбанк	605 591	2014, З/ф/с
8	Меркурій	1 893 737	2014, вал/зб
9	Чорном. Банк Розв. та Реконстр. (ЧБРР)	676 728	2014, вал/зб
10	Західінкомбанк	923 113	2014, вал/зб
11	Демарк	1 979 866	2015, З/ф/с
12	ЛегБанк	394 315	2015, З/ф/с
13	Аксіома Банк	439 238	2015, З/ф/с
14	Національний кредит	1 016 385	2015, З/ф/с
15	Столичний	302 656	2015, З/ф/с
16	Національні інвестиції	2 369 041	2015, З/ф/с
17	Капітал	1 245 897	2015, З/ф/с
18	Софійський	242 229	2015, З/ф/с
19	Контракт	788 271	2015, З/ф/с
20	Радикал Банк	812 091	2015, З/ф/с
21	Союз	5 293 564	2015, центр
22	Енергобанк	2 109 908	2015, вал/зб
23	Інвестбанк	574 118	2016, центр
24	КласикБанк	576 218	2016, З/ю/с
25	Фінанс Банк	162 515	2016, З/іни
26	Народний Капітал	224 017	2017, З/ф/с
	Усього	141 242 788	

Примітка: авторська розробка на основі [10].

Таблиця 8

**Банки групи З/ф/с станом на 01.01.2012 р.,
які перейшли до групи З/ф/п на 01.07.2017 р.**

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн
1	Перший Інвестиційний Банк	1 003 931
2	МетаБанк	815 324
3	Грант	677 159
4	Полтава-Банк	1 327 356
5	Радабанк	199 722
	Усього	4 023 492

Примітка: авторська розробка на основі [10].

Водночас 2 банки (Конкорд та Юнекс Банк), що перейшли від групи З/ф/с до А/в-З/п, мали нестійкі траєкторії і кілька разів мігрували між цими групами.

Ураховуючи велику кількість ліквідованих банків із групи З/ф/с, можна констатувати підвищені ризики виведення з ринку цих банків, передусім через недостатній розмір капіталу. Станом на 01.07.2017 р. СФГБ З/ф/с скоротилася до 14 банків.

3. Міграція банків з інших груп

Група А/в-З/п характеризується підвищеною часткою високоліквідних активів, насамперед готівкових коштів і поточних зобов'язань. Банки цієї групи, зазвичай мають значні обсяги операцій, спрямованих на отримання комісійних доходів. Через підвищені операційні ризики вони наражаються на порушення законодавства з фінансового моніторингу. Утім для оцінювання структурно-функціональних властивостей кожного банку потрібне дослідження його індивідуальної траєкторії.

На початку 2012 р. до складу групи А/в-З/п входило 18 банків, з яких 7 залишились у групі, 8 ліквідовано, 3 перейшли до інших груп. Перелік банків зі стійким розміщенням у групі А/в-З/п надано в табл. 9.

Таблиця 9

Банки із постійним розміщенням у групі А/в-З/п на 01.07.2017 р.

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн
1	Міжнародний Інвестиц. Банк	2 091 395
2	Новий	948 942
3	Центр	321 386
4	Мотор-Банк	280 057
5	Комерційний Індустр. Банк	342 434
6	Промфінбанк (ПФБ)	233 655
7	Укрбудінвестбанк	182 996
	Усього	4 400 865

Примітка: авторська розробка на основі [10].

Більшість банків є малими за розміром, тобто мають ризики недокапіталізації. Ліквідовані банки групи *A/в-З/п* наведено в табл. 10. Більшість із них виведена з ринку впродовж 2014–2015 рр. з тієї ж групи.

Таблиця 10

**Банки групи *A/в-З/п* станом на 01.01.2012 р.,
які ліквідовано до 01.07.2017 р.**

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн	Рік ліквідації, остання СФГБ
1	Прайм-Банк	228 271	2014, <i>A/в-З/п</i>
2	Східно-промисл. комерц. Банк (СП Банк)	142 687	2014, <i>A/в-З/п</i>
3	Грін Банк	201 112	2015, <i>A/в-З/п</i>
4	ТК Кредит	1 307 302	2015, <i>A/в-З/п</i>
5	Велес	174 618	2015, <i>A/в-З/п</i>
6	ПроФін Банк	349 302	2015, <i>З/ф/с</i>
7	Фінексбанк	422 186	2016, <i>A/в-З/п</i>
8	Смартбанк	252 796	2016, <i>A/в-З/п</i>
	Усього	3 078 274	

Примітка: авторська розробка на основі [10].

Один банк групи *A/в-З/п*, Місто Банк перейшов до центральної групи, ще два банки – Кліринговий Дім та Експрес-Банк – до групи *З/ф/п*.

За п'ять з половиною років група *A/в-З/п* дещо скоротилася з 18 до 12 банків, але підтримує досить стабільний рівень сукупних активів, що підтверджує наявність певних операційних ризиків у системі в разі зміни банків-гравців.

Група *A/ф* банків із підвищеною часткою кредитів фізичних осіб значно скоротилася – з 16 до 3 банків. При цьому банки з найбільшими активами перейшли до інших груп. Перерозподіл банків подано в табл. 11.

Після кризи 2009–2010 рр. банки з проблемними кредитами фізичних осіб в іноземній валюті, які були в групі *A/ф*, розміщувалися на карті Кохонена поруч із проблемними, тобто мали ознаки найгірших у системі. Поступово окремі банки з іноземним капіталом перейшли до групи *З/ф/п* із великою часткою поточних зобов'язань фізичних осіб. До цих банків спрямувалися потоки коштів ліквідованих банків. До групи *A/цп* зі значним портфелем цінних паперів перейшли переважно державні банки, що накопичили значні обсяги ОВДП в активах під час проведення капіталізації. Переміщення банків до групи *З/м* пов'язано зі зростанням міжбанківських пасивів. Склад групи *A/ф* і сукупні активи банків значно скоротилися. Банки з підвищеною часткою кредитів фізичних осіб мають неякісні активи і не можуть вважатися фінансово стійкими.

На відміну від попередньої, група *З/м* із підвищеними міжбанківськими зобов'язаннями продовжує об'єднувати великі банки, що переважно мають іноземних акціонерів. Міграцію банків цієї групи подано в табл. 12.

Таблиця 11

Міграція банків групи А/ф з 01.01.2012 р. до 01.07.2017 р.

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн
Залишилися в А/ф		4 907 464
1	Акцент Банк (А-Банк)	1 500 679
2	Ідея Банк	1 707 308
3	Форвард банк (Forvard Bank)	1 699 476
Перейшли до З/ф/п		104 178 400
1	Райффайзен Банк Аваль	47 433 689
2	УкрСиббанк	31 591 570
3	ОТР Банк	22 704 801
4	ПроКредит Банк	2 448 339
Перейшли до А/цп		104 360 862
1	Ощадбанк	78 674 429
2	Укргазбанк	19 956 286
3	Правекс-Банк	5 730 147
Перейшли до З/м		47 560 038
1	Укрсоцбанк	41 823 697
2	Універсал Банк (Universal Bank)	5 736 341
Ліквідовані		30 564 885
1	Дельта Банк	25 308 231
2	Платинум Банк	4 086 883
3	Ренесанс Капітал	825 162
4	Траст	344 609
Усього		291 571 647

Примітка: авторська розробка на основі [10].

Таблиця 12

Міграція банків групи З/м з 01.01.2012 р. до 01.07.2017 р.

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн.
1	2	3
Залишились у З/м		115 554 544
1	Промінвестбанк	40 348 799
2	ВТБ Банк	34 488 614
3	Сбербанк	17 599 381
4	ІНГ Банк Україна (IBU)	12 548 131
5	Піреус Банк МКБ (Pireus Bank)	4 562 729
6	Альтбанк (Altbank)	2 644 072
7	ВіЕс Банк (ViEs Bank)	3 362 818

1	2	3
	Перейшли до А/цп	14 336 196
1	БТА Банк	5 591 930
2	Марфін Банк	5 281 305
3	СЕБ Банк (SEB)	3 462 960
	Перейшли до З/інш	1 808 269
1	Кредит Європа Банк	1 808 269
	Ліквідовані	43 448 760
1	Надра	27 456 664
2	Ерсте Банк (ФІДОБАНК)	10 004 715
3	УніКредит Банк	5 987 381
	Усього	175 147 769

Примітка: авторська розробка на основі [10].

Фінансовий стан банків групи З/м є досить стабільним, підтримка іноземних акціонерів дає змогу формувати необхідні резерви під кредитні та інші ризики. Слід зазначити, що в більшості європейських банків використовуються консервативні підходи до оцінювання ризиків для їх достатнього покриття.

Остання велика СФГБ із тенденцією до збільшення поєднує банки зі значною часткою цінних паперів в активах – А/цп. Міграцію банків цієї групи показано в табл. 13.

Таблиця 13

Міграція банків групи А/цп з 01.01.2012 р. до 01.07.2017 р.

№ з/п	Банк	Активи, тис. грн
	Залишилися в А/цп	97 641 365
1	Укрексімбанк	86 474 149
2	Сітібанк (Україна)	5 252 642
3	КристалБанк	2 864 054
4	АП Банк (Агропросперіс Банк)	2 047 308
5	Дойче Банк ДБУ (Deutsche Bank)	520 248
6	Фінансовий партнер	482 963
	Ліквідовані	7 197 395
1	Євробанк	1 184 340
2	Даніель	1 762 791
3	Інтербанк	390 634
4	Петрокоммерц-Україна	1 153 139
5	Стандарт	284 839
6	Фідобанк	2 421 652
	Усього	104 838 759

Примітка: авторська розробка на основі [10].

Більшість банків групи *А/цп* розмістила активи у державні цінні папери. Відповідна концентрація має деякі тимчасові переваги, пов'язані зі статусом державних гарантій. Утім, як і будь-яка концентрація активів, структурна відмінність групи *А/цп* має стратегічні ризики і потребує відповідного контролю.

4. Структурні зміни системи в період активного “очищення” з 01.04.2014 р. до 01.01.2017 р.

Більшість СФГБ протягом періоду займає незмінне положення на карті Кохонена. Окремі структурні індикатори об'єднують навколо себе СФГБ, інші не мають єдиного екстремуму, інтерпретація їх впливу на формування топології карти потребує аналізу інших індикаторів. Існують випадки, коли СФГБ утворюються не постійно, а лише у певні періоди (групи із великими валютними прибутками (далі – *вал/пр.*), валютними збитками (далі – *вал/зб.*), процентними прибутками (далі – *проц/пр.*).

Інтерпретація місця СФГБ на карті та впливу на топологію окремих індикаторів є важливою характеристикою системи. Деякі СФГБ формуються навколо значень одного або кількох структурних індикаторів, що займають близьке положення на карті. Наприклад, група проблемних банків формується навколо екстремальних значень таких якісних показників, як рентабельність активів ROA, відношення розміру резервів під кредити до сукупних активів RA, а також відношення капіталу до активів SA, валютної позиції VA (зазвичай із від'ємними значеннями). Детальнішу інформацію щодо структурних змін у банківській системі можна отримати з аналізу положення окремих СФГБ на карті Кохонена.

За три останні роки сума резервів під кредитні ризики значно зросла і на початку 2017 р. майже зрівнялась із сукупним обсягом кредитного портфеля (500 млрд грн резервів під 570 млрд грн кредитів). За цей період сукупні резерви зросли на 350 млрд грн, у тому числі резерви Приватбанку – на 150 млрд грн, більшість резервів створена під час націоналізації банку наприкінці 2016 р.

У табл. 14 наведено зміну сукупних активів за балансовими даними 20 найбільших банків протягом 3 років активного “очищення” системи”, без урахування впливу курсу національної валюти.

Таблиця 14

Перерозподіл банківських активів і формування резервів з 01.04.2014 р. до 01.01.2017 р.

№ з/п	Назва банку	Активи на 01.04.2014, млн грн	Активи на 01.01.2017, млн грн	Приріст активів, млн грн	Резерви на 01.04.2014, млн грн	Резерви на 01.01.2017, млн грн	Приріст резервів, млн грн
1	2	3	4	5	6	7	8
1	ПриватБанк	196 129	220 018	23 889	23 948	173 625	149 677
2	Ощадбанк	110 757	210 099	99 343	14 496	52 823	38 327
3	Укрексімбанк	105 739	160 304	54 564	12 268	50 543	38 275
4	Дельта Банк	62 118			3569		
5	Промінвестбанк	48 945	34 324	-14 621	2115	23 764	21 649
6	Укрсоцбанк	46 124	41 800	-4324	8958	26 933	17 975

1	2	3	4	5	6	7	8
7	Райф.Б.Аваль	44 987	56 000	11 013	11 569	25 765	14 197
8	Сбербанк Росії	42 532	48 356	5824	2121	21 820	19 699
9	ПУМБ	36 677	44 553	7876	3402	10 800	7398
10	Альфа-Банк	35 773	38 954	3181	2 419	9448	7 029
11	Надра	35 578			5590		
12	ВТБ Банк	29 460	20 640	- 8820	3140	26 124	22 984
13	Фінанси та Кредит	28 373			1984		
14	УкрСиббанк	23 373	45 367	21 995	1340	6977	5638
15	Укргазбанк	21 730	53 681	31 951	5238	9258	4020
16	ВіЕйБі Банк	21 877			749		
17	ОТР Банк	21 174	24 831	3657	3475	9956	6482
18	Креді Агріколь Банк	17 108	29 895	12 788	459	3545	3087
19	БрокБізнесбанк	14 957			2751		
20	Фінансова Ініціатива	14 004			2452		
	Усього найбільші	957 413	1 028 822	71 409	112 041	451 383	339 342
	Інші банки	358 422	245 910	- 112 512	30 250	45 816	15 566
	Усього	1 315 835	1 274 732	- 41 103	142 291	497 199	354 909

Примітка: авторська розробка на основі [10].

Загальні активи системи скоротилися на 71 млрд грн, або 3 %, але активи найбільших банків зросли на 112 млрд грн, 7,5 %, навіть в умовах ліквідації 6 банків із переліку. Активи малих банків, що не увійшли в першу двадцятку, скоротилися майже втричі. Упродовж трьох років відбувся перерозподіл активів на користь найбільших банків.

За три роки більшість банків формувала резерви під кредитні ризики прискореними темпами, навіть за незначного зростання або й скорочення сукупних активів. Лише деякі банки з іноземними акціонерами мали відносно високий рівень резервів у 2014 р. Приріст резервів малих банків до 2017 р. був незначним, оскільки більшість із них ще не пройшли діагностику банківського нагляду. В цілому розмір резервів прискорено зростав для всіх банків, що впливало на їхні якісні характеристики.

У табл. 15 наведено перерозподіл обсягів пасивів для 20 найбільших банків. Також очевидним є перерозподіл ринку на користь найбільших банків, які забезпечили приріст зобов'язань юридичних і фізичних осіб. Найбільше зростання вкладів наявне у 3 великих державних банках, депозити юридичних осіб зросли лише в Ощадбанку та Укрексімбанку. На показники ПриватБанку вплинула націоналізація наприкінці 2016 р.

**Перерозподіл залучених банками коштів фізичних та юридичних осіб
за період з 01.04.2014 р. до 01.01.2017 р.**

№ з/п	Назва банку	Кошти фізичних осіб			Кошти юридичних осіб		
		01.04.2014	01.01.2017	Приріст	01.04.2014	01.01.2017	Приріст
1	ПриватБанк	108 833	151 040	42 207	29 745	29 906	161
2	Ощадбанк	33 401	69 148	35 747	8891	75 271	66 380
3	Укрексімбанк	18 311	24 457	6146	28 772	59 314	30 542
4	Дельта Банк	26 597			10 571		
5	Промінвестбанк	7936	5302	-2634	5999	3573	-2426
6	Укрсоцбанк	11 355	16 154	4800	7273	10 622	3349
7	Райфф. Банк Аваль	13 490	17 055	3565	10 361	26 674	16 314
8	Сбербанк Росії	14 623	11 417	-3206	5014	7381	2367
9	ПУМБ	11 598	14 713	3115	12 753	18 472	5719
10	Альфа-Банк	9271	15 491	6221	8866	13 662	4796
11	Надра	6659			8199		
12	ВТБ Банк	5663	4536	-1128	3639	3766	127
13	Фінанси та кредит	13 010			4847		
14	УкрСиббанк	8225	11 499	3274	7541	24 925	17 384
15	Укргазбанк	5776	13 558	7782	3569	32 623	29 054
16	ВіЕйБі Банк	11 346			4351		
17	ОТР Bank	5982	9339	3357	389	12 464	8075
18	Креді Агріколь Банк	4044	6166	2121	9032	19 045	10 013
19	Брокбізнесбанк	4275			5752		
20	Фінансова Ініціатива	5032			2127		
	Усього найбільші	325 427	369 874	44 447	181 692	337 699	156 008
	Інші банки	120 334	65 953	-54 381	86 041	86 513	472
	Усього	445 760	435 826	-9934	267 733	424 213	156 480

Примітка: авторська розробка на основі [10].

У цілому зобов'язання фізичних осіб упродовж названого періоду дещо скоротилися і були замінені коштами юридичних осіб (балансові дані не приведено до одного курсу національної валюти). За даними табл. 7 та 8 можна прослідкувати зміну кількісних параметрів найбільших вітчизняних банків, їхні місця в розподілі обсягу ринку.

Наявний стан банківської системи засвідчує потребу структурних перетворень: скорочення частки державних банків, підвищення ефективності та масштабів розвитку банків з українським капіталом, розширення кредитування економіки. Для цього потрібне відновлення довіри клієнтів, зростання ресурсної бази банків. Криза продемонструвала ключове значення довіри клієнтів для розвитку будь-якого банку. Саме фактор довіри до державних банків і банків зі світовим брендом обумовив перерозподіл ресурсів у вітчизняній банківській системі.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. За період скорочення банківської системи (так званого очищення) відбувався перерозподіл ресурсів на користь найбільших банків. При цьому державні банки зайняли більше половини ринку.

Перша якісна зміна системи проявилась у 2014 р. через суттєве збільшення кількості банків групи *З/ф/н*, ресурсна база яких має підвищену частку поточних коштів фізичних осіб. Зростання групи *З/ф/н* характеризує рух коштів клієнтів від ліквідованих до великих державних банків і банків з іноземними акціонерами, а також переважне розміщення коштів на поточних рахунках. Для розвитку кредитних операцій банкам потрібні строкові ресурси.

Графік скорочення сукупних активів дає змогу виокремити два етапи: 2014–2015 рр. – активне падіння, 2016 р. – сповільнене скорочення. Значна кількість ліквідованих банків належала до групи *вал/зб*, що пояснюється реакцією системи на стрибки курсу національної валюти. Причиною ліквідації багатьох банків стали підвищені операційні ризики у зв'язку зі значними операціями з готівкою, недотриманням законодавства з фінансового моніторингу. Проблемні банки зі збитками та підвищеними кредитними ризиками стали меншими за розмірами, у структурі пасивів цих банків зросла частка строкових коштів фізичних осіб, скоротилися міжбанківські кредити, в активах зменшилася частка іноземної валюти. Споживчі кредити стабільно продовжують займати високу частку в проблемних банках.

Великі державні банки та деякі дочірні банки іноземних акціонерів, що залучили поточні ресурси фізичних осіб, розміщують активи у державні цінні папери. Кредитні операції банків скорочуються. Значна кількість позичальників має підвищене кредитне навантаження або недостатню платоспроможність за надто високих кредитних ставок. У більшості банків накопичено проблемні кредити, обслуговуються непрацюючі активи.

Із середини 2015 р. спостерігаються ознаки надлишкової ліквідності банків, переорієнтації ресурсів на кошти до запитання, операцій – від кредитних до короткострокових, спрямованих на комісійні доходи. Кількість банків, які мають підвищені високоліквідні активи, зростає. Для банків, що спеціалізуються на операціях з готівкою, підвищуються операційні ризики та ймовірність порушення законодавства з фінансового моніторингу.

Сучасний стан банківської системи продемонстрував ключову роль довіри клієнтів для стабільного функціонування усієї системи та розвитку будь-якого банку. Банківська криза стала наслідком загальної соціально-економічної нестабільності, накопичених проблем минулих років, різкого коливання курсу національної валюти тощо. Банки опинились у власне епіцентрі проблем, породжених діями ми-

нулого керівництва країни, виведенням валюти за кордон, відтоком ресурсів, втра-
тою довіри населення.

Після значного скорочення ринку банківських послуг надзвичайно важливим є питання оцінювання наявного стану, подолання структурних диспропорцій системи та встановлення умов і правил підтримки найефективніших її елементів. Як показала практика, використання СФГБ-методу для оцінювання фінансової стійкості системи та певних банків, формалізований апарат виокремлення однорідних банківських груп надає широкі можливості приймати обґрунтовані рішення в системі банківського регулювання та нагляду. Міжнародний досвід демонструє непоодинокі випадки, коли саме банківська система була основним засобом стабілізаційних дій і протистояння кризовим явищам в економіці та суспільстві в цілому.

Список використаних джерел:

1. Дебок Г. Анализ финансовых данных с помощью самоорганизующихся карт : пер. с англ. / Г. Дебок, Т. Кохонен ; Нац. фонд подготовки кадров. – М. : АЛЬПИНА, 2001. – 317 с.
2. Заруцька О. П. Банківський нагляд з використанням структурно-функціонального аналізу: теорія, світовий і вітчизняний досвід : монографія / О. П. Заруцька. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2013. – 379 с.
3. Основні принципи ефективного банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=75529&cat_id=17823467
4. Кочетков В. М. Організація управління фінансовою стійкістю банку в ринкових умовах : монографія / В. М. Кочетков. – К. : Вид-во Європейського університету, 2003. – 300 с.
5. Лук'яненко І. Г. Оцінка ймовірності настання кризових явищ в фінансовому секторі України / І. Г. Лук'яненко // Бізнес Інформ. – 2011 (399). – № 5 (2). – С. 50–54.
6. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>
7. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України [Електронний ресурс] : схвалені постановою Правління Національного банку України від 02.08.2004 № 361. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
8. Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями [Електронний ресурс] : Постанова Правління Національного банку України від 30.06.2016 р. № 351. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16>
9. Матвійчук А. В. Аналіз та прогнозування розвитку фінансово-економічних систем із використанням теорії нечіткої логіки : навч. посібник / А. В. Матвійчук. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 208 с.
10. Фінансова звітність банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097

References:

1. Debok G. and Kohonen T, (2001), *Analiz finansovykh dannykh s pomoshch'yu samoorganizuyushchikhsya kart* [Analysis of financial data using self-organizing maps], *AL'PINA*, Moscow, 317 p.
2. Zaruts'ka O. P. (2013), *Bankivs'kyi nahlyad z vykorystannyam strukturno-funktional'noho analizu: teoriya, svitovyy i vitchyznyanyy dosvid* [Banking supervision using structural-functional analysis: theory, world and national experience], monograph, *DVNZ „UABS NBU“*, Sumy, 379 p.
3. National Bank of Ukraine (2017), *Osnovni pryntsypy efektyvnoho bankivs'koho nahlyadu* [Basic principles of effective banking supervision], available at: www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=75529&cat_id=17823467
4. Kochetkov V. M. (2003), *Orhanizatsiya upravlinnya finansovoyu stiykisty banku v rynkovykh umovakh* [Management of financial stability of the bank in market conditions], monograph, *European University Publishing House*, Kyiv, 300 p.
5. Luk'yanenko I. H. (2011), “*Otsinka ymovirnosti nastannya kryzovykh yavlyshch v finansovomu sektori Ukrayiny*” [“Estimation of the probability of occurrence of crisis phenomena in the financial sector of Ukraine“], journal *Biznes Inform*, vol. 5(2), no. 399, pp. 50–54.
6. VRU, Law of Ukraine (2000), “*Pro banky i bankivs'ku diyal'nist'*” [Law of Ukraine “About banks and banking activities”] dated December 7, 2000, no. 2121-III, available at: www.zakon.rada.gov.ua
7. National Bank of Ukraine (2004), *Metodychni rekomendatsiyi shchodo orhanizatsiyi ta funktsionuvannya system ryzyk-menedzhmentu v bankakh Ukrayiny* [Methodical recommendations on the organization and functioning of risk management systems in banks of Ukraine] dated August 02, 2004, no. 361, available at: www.zakon.rada.gov.ua
8. National Bank of Ukraine (2016), *Polozhennya pro vyznachennya bankamy Ukrayiny rozmiru kredytnoho ryzyku za aktyvnymy bankivs'kymy operatsiyamy, Postanova Pravlennya Natsional'noho banku Ukrayiny* [Regulation on determination by banks of Ukraine of the amount of credit risk under active banking operations: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine] dated June 30, 2016, no. 351, available at: www.zakon.rada.gov.ua
9. Matviychuk A. V. (2005), *Analiz ta prohnozuvannya rozvytku finansovo-ekonomichnykh system iz vykorystannyam teoriiy nechitkoyi lohiky* [Analysis and forecasting of the development of financial and economic systems using the theory of fuzzy logic], tutorial, *Center of educational literature*, Kyiv, 208 p.
10. National Bank of Ukraine, *Finansova zvitnist' bankiv Ukrayiny* [Financial reporting of Ukrainian banks], available at: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=64097